

Förskolläraryrkets historia till 1970

Författare:

Kerstin Holmlund

När man på tjugohundratalet talar om förskolan råder det igen tvekan om att det handlar om verksamheter för barn med olika målsättning och omfattning. Men så har det inte alltid varit. Sett i ett historiskt perspektiv har den svenska förskolan ett ursprung i 1800-talet och två olika samhälleliga sammanhang; kvinnors yrkesarbete respektive pedagogisk verksamhet för barn. Barnkrubbepersonalen och barnträdgårdslärarinnan hamnade inom kvinnoyrken vars kompetenser inte synliggjordes.

För de två ändamålen inrättades två olika institutioner; barnkrubban en heldagsverksamhet inriktad mot tillsyn för barn och barnträdgården med pedagogiska aktiviteter under tre till fyra timmar per dag. Vid båda institutionerna arbetade enbart kvinnlig personal men de hade skilda kompetenser. I takt med samhällsomställningar under slutet av 1800- och början av 1900-talet uppstod stridigheter om förskolefältet. Det dröjde till år 1955 innan yrkestiteln förskollärare infördes. Det skedde vid ett fackligt ombudsmöte. Efter ytterligare sju år skrevs den yrkestiteln in i Kommunförbundets avtalstext och tretton år senare bytte kårens tidskrift namn till Förskolan. Därmed hade en viss enighet om professionen uppnåtts inom förskolefältet. Men vad hände på vägen dit?

Kvinnor och barn

Under en tid när fattigdomen ökade på grund av bland annat missväxt, arbetsbrist, migration och låga löner kom en ny fattigvårdsförordning som överlät försörjningsplikten på individen. Regelverket angav att föräldrar skulle arbeta och försörja sig själva och sina minderåriga barn. Mödrar blev i praktiken ansvariga för såväl barnens försörjning som barnens tillsyn, oavsett social situation. Barnkrubban växte under denna period av fattigdom och arbetsplikt, fram som en arbetslivsanpassad lösning på små barns utsatthet. Kopplingen till kyrkan och fattigvården var vedertagen även om barnkrubbor också startade på privat initiativ eller av föreningar. Barnen fick ett hemvist, tillsyn, mat och fostran. Fostran syftade till att lära barnen renlighet, ordning, gott uppförande och tacksamhet.

De kvinnor som anställdes vid barnkrubborna saknade formell utbildning eller yrkesbeteckning vilket i sin tur tyder på att de hade en oklar yrkesroll och därmed också en oklar yrkesidentitet. Däremot pågick en praktisk utbildning. Den erfarna personalen skolade de nyanställda i praktisk yrkesutövning, normer och regler - i praktiskt handlag såväl som underordning. Men denna yrkesgrupp organiserade sig aldrig. Att personalens lön var låg var ett uttryck för en allmän ovilja att överhuvudtaget betala för ett arbete som kvinnan av naturen ansågs kvalificerad för. Av det skälet sågs inte heller utbildning som nödvändig. Vid sekelskiftet kom utbildning att ses som en möjlighet att förbättra barnkrubbans verksamhet. Svenska

fattigvårdsförbundet anordnade exempelvis kurser för barnkrubbans personal och vid vissa institutioner anställdes diakonissor som föreståndarinnor

Borgerliga familjer behövde inte tillsyn för sina barn men däremot efterfrågades pedagogiska verksamheter. Det var just det barnträdgården erbjöd; stimulerande aktiviteter, lek, lärande och kreativitet. Den första svenska barnträdgården startades av lärarinnan Anna Eklund som utbildat sig vid Pestalozzi – Fröbel Haus i Berlin. Året var då 1896. Andra pionjärer följde i hennes fotspår och startade både barnträdgårdar och egna utbildningsanstalter. De fick därmed makt och kontroll över fältet, samtidigt som de kunde upprätta ett kunskapsmonopol. Valet av kindergarten har setts som ett uttryck för kvinnornas begränsade professionella möjligheter. Kvinnor nyttjade fröbelpedagogiken till att förändra sin livssituation under en tidsperiod när kvinnans möjligheter var begränsade. I Sverige blev yrkesområden som rörde barn en språngbräda för ogifta borgerliga kvinnor som sökte sig till verksamheter utanför familjen. Ett första försök till organisering av barnträdgårdslärarinnor gjordes år 1906. En Fröbelförening bildades och man gav ut en tidskrift, Kindergarten. Föreningens varaktighet blev kort, och tidskriften upphörde efter ett år. År 1918 bildades Svenska Fröbelförbundet med ambition att samla yrkesgrupper med intresse för småbarn och deras fostran. Förbundet etablerade kontakter med andra kvinnliga yrkesgrupper och sammanslutningar exempelvis Röda korset, Rädda barnen, Barnavårdslärarnas organisation, husmodersförbundet och Svenska kvinnors samarbetskommitté. Flera små- och folkskollärarinnor gick med i förbundet.

Barnträdgårdslärarinnor menade att en verksamhet liknande den de bedrev skulle förbättra barnkrubbans verksamhet. Men barnkrubbans personal försvarade sin kompetens och försökte hålla lärarinnorna borta från barnkrubban. Antalet lärarinnor ökade dock vid krubborna. Flera försök gjordes att ändra institutionens namn men det var inte förrän under 1950 talet som benämningen daghem blev accepterad. Vid den tiden var samhällsbilden en annan och institutionens verksamhet förändrad.

En kårorganisation växer fram

År 1940 bytte Svenska Fröbel Förbundet namn till Pedagogiska Föreningen för Förskoleåldern (PFF). Namnändringen antyder att ett steg mot en kårorganisation tagits. Att så var fallet framgår av de ändrade inträdesreglerna. I den nya föreningen var 2-årig utbildning vid barnträdgårdsseminarium ett krav, men andra intresserade kunde också efter ansökan hos styrelsen beviljas inträde. Inom förbundet fanns två intressegrupper. En grupp hade intresse av små barns fostran och en annan ställde yrkesspecifika krav. Dessa båda grupper viljor blev alltmer oförenliga. Ännu en omorganisering blev därför ganska snart nödvändig.

Vid årsmötet 1943 motionerade några styrelseledamöter om att den pedagogiska föreningen skulle omvandlas till en yrkesförening. Företrädare för den andra gruppen inkom med ett kompromissförslag. Enligt detta skulle PFF behållas och fortsätta främja förskolebarns behov, tidskriften, fortbildning, vetenskapligt arbete och internationella kontakter. Fackliga frågor skulle behandlas i en underavdelning.

Skillnaden mellan de båda förslagen låg främst däri att en ombildning till yrkesförening skulle innebära att styrelsen i framtiden enbart skulle bestå av barnträdgårdslärarinnor. Lärarinnornas betydelse skulle öka. Man ansåg att det hade varit ett stort misstag att representera för seminarierna varit styrelseledamöter. Rena seminarieintressen

påstods ha dominerat styrelsen. Företrädarna för kompromissförslaget menade däremot att de internationella kontakterna och samarbetet med den psykologiska vetenskapen varit framgångsrika. Det hade varit bra att ta hjälp av alla som kunde främja och stärka det professionella arbetet med barn i förskoleåldern t.ex. barnläkare, forskare och föräldrar. En omröstning bland föreningens medlemmar gav röstresultatet 85 procent för en ren kårorganisation och 15 procent för en pedagogisk förening med facklig underavdelning.

Förbundsledning med strama tyglar

För tillträde till förbundet krävdes härnäst tvåårig utbildning vid seminarium, vilket i praktiken innebar att personer som rektorerna Alva Myrdal och Carin Ulin utestängdes från medlemskap och inflytande. Vid nästa årsmöte antogs benämningen Barntädgård för småbarnsinstitutioner. De invändningar som riktats mot denna benämning avfärdades med motiveringen att de inte var sakligt grundade. Den ombildade organisationen bytte namn till Sveriges Barntädgårdslärarinnors Riksförbund (SBR) ett helt konsekvent steg i byggandet av en yrkeskår med den pedagogiska halvdagvården i centrum. Förbundets syfte skulle vara att främja bästa möjliga psykiska och fysiska vård och fostran av barn i förskoleåldern, att tillvarata kårens intressen och verka för dess status.

Yrkeskåren hade nu enats om organisation och terminologi i syfte att stärka just barntädgårdslärarinnorna och barntädgården. Nu återstod att få de egna definitionerna och begreppen allmänt erkända. Kåren vädjade till styrelsen för Socialpedagogiska seminariet att de skulle använda dessa benämningar för att förebygga onödigt splittring inom yrkesområdet. Dessutom skulle förbundet begära ett officiellt erkännande av antagna benämningar. Barntädgårdslärarinnorna ansåg att det var av omtanke om barnen som de prioriterade barntädgården. Daghemmen framstod som en tillfällig och inte bestående småbarnsinstitution. Men de fick problem med denna prioritering.

Heldagvården och samhällsförändring

Opinionen höll trots barntädgårdslärarinnornas ambitioner på att svänga till daghemmens fördel, och det var inte längre enbart daghemspersonal som insett detta. Stina Sandels förbundets ordförande hade tidigare konsekvent framhållit barntädgårdens fördelar i jämförelse med daghemmens. År 1947, när Sandels självkritiskt granskade den tid som gått, uppmanades yrkeskåren att begrunda de samhällsförändringar som hade skett. Mödrar och fäder förvärvsarbetade, föräldrar var trötta och jaktade halvdagsvistelse i en barntädgård var därför otillräcklig. Många av kårens medlemmar runt om i landet var ovilliga att lyssna till talet om daghemmen som framtidens småbarnsinstitution. Styrelsen för förbundet ändrade inte heller sin uppfattning om barntädgården som den viktigaste institutionen.

Det var inga vittflygande önskemål som denna yrkeskår hade inför framtiden. Man förväntade sig att det skulle bli ett ”riktigt” yrke att arbeta med småbarn. Att semester, löner och tjänstgöringstid skulle stå i proportion till utbildningskostnader och arbetsinsatser och att barntädgårdslärarinnorna i det avseende inte skulle skilja sig från andra yrkesgrupper. SBR som var ett litet förbund hade ett gott förhandlingsläge och flera statliga utredningar hade pekat på att den låga lönen kunde vara ett problem

vid rekrytering till utbildningar och anställningar. Trots det förbättrades inte lönen eller arbetsvillkoren.

SBR ansökte om förhandlingsrätt men för att förhandla måste förbundet också ha en ombudsman som var insatt i arbetsrättsliga frågor. Man övervägde möjligheten att förhandla som ett eget förbund men blev avrådda. Ett eget förbund antogs bli alltför svagt i förhandlingshänseende. SBR anslöt sig till socialtjänstemannaförbundet som övertog förhandlingsrätten för förbundet. Lärarinnorna blev ganska snart missnöjda med socialtjänstemannaförbundets sätt att sköta förhandlingarna. De accepterade inte utan vidare den underordning som uppstod. Först protesterade förbundet och sedan lämnade man socialtjänstemannaförbundet för att ansluta sig till Svenska Facklärarförbundet som tillhörde tjänstemännens centralorganisation (TCO). Små kvinnliga särorganisationer som gick upp i större centralförbund mötte en manligt dominerad förhandlingsstruktur.

Mötet med den fackliga byråkratin

När kåren varit ansluten till Svenska facklärarförbundet i tre år uppstod interna stridigheter när ett förhandlingsbud tillkännagav att förskollärarinnor skulle få lägre lön än småskollärarinnor. Det uppstod en livlig debatt om arbetsvillkor och kårmedlemmarnas intressen. En grupp lärarinnor ansåg att lönebudet var helt oacceptabelt och att de båda yrkesgrupperna var professionellt jämbördiga och skulle ha samma lön.

Svenska facklärarförbundet menade att den aktuella situationen hade med förhandlingsspelets regler att göra. Dessa regler måste också förskollärare finna sig i. Den kritiska lärarinnegruppen gav inte upp utan ifrågasatte den fackliga förhandlingsstrategin. De ställde sig utanför de fackliga intressena och menade att sänkt lön, utökad arbetstid, förkortad semester och höjda medlemsavgifter till fackförbundet inte kunde tolkas positivt för en yrkesgrupp. Facklärarförbundet tillbakavisade kritiken och meddelade att oskäliga krav skulle göra större skada än nytta för kåren. Lika lön som småskollärarinnorna och förlängd semester var att begära för mycket.

Förbundet (SBR) stod inför en besvärlig situation. Olika lösningar diskuterades men skrinlades när Svenska Facklärarförbundet hotade med en facklig bojkott. Det ansågs inte säkert att förbundet skulle beviljas utträde ur tjänstemännens centralorganisation och då skulle inte heller medlemskap beviljas av något annat förbund. Andra möjligheter övervägdes. Kanske skulle man anställa en egen ombudsman eller anlita en advokat. De förslagen föll emellertid och i stället tillsattes en delegation med uppgift att hålla kontakt med facklärarförbundet under förhandlingarna.

Den kvinnliga yrkeskåren lyssnade på de råd som facklärarförbundet gav utan att för den skull sluta tänka själva. De blev ivriga att förstå de fackliga reglerna och nyttja handlingsutrymmet inom den fackliga organisationen. Facklärarförbundet föreslog en utredning av professionaliseringsmöjligheterna, av att få formell yrkeskompetens och att förbundet förhandlingsvägen skulle försöka förbättra löner och anställningsvillkor för ett färre antal anställda på några strategiskt viktiga orter. Kåren blev sysselsatt med dessa professionaliseringsstrategier under en längre tid. Den första sekreteraren i centralstyrelsen, konstaterade att det var en fråga om hur långt kåren kunde anpassa sig till fackliga förhandlingsstrategier utan att förlora något väsentligt. Kårledningen

hade ställts inför att så här går det till i en förhandlingsorganisation och så måste det vara. Facklärarförbundets förhandlingar för en lönegradsinplacering jämbördig med småskollärarinnornas sköts på framtiden. Förskollärarna hade fortfarande lägre löner och längre arbetsdagar. I centralstyrelsens diskussion om förhandlingsläget konstaterades att SBR:s krav inte på någon punkt hade beaktats. Professionaliseringssträvandena hade misslyckats inom den fackliga organisationen.

Var staten en pålitlig bundsförvant?

I Sverige har olika yrkesgrupper, som strävat efter professionell status, sökt stöd och legitimitet hos statsmakterna. Det har varit en klok strategi för yrken som varit anknutna till (välfärds)statens utveckling. Staten har då setts som en viktig allierad för att värna yrkesområdets centrala värden. Det var den statliga Befolkningskommissionens förslag som ledde till att småbarnsinstitutionerna fick de första statliga bidragen (1943/44). Reglerna för statsbidrag angav dessutom att en utbildad barnträdgårdslärarinna måste vara anställd vid institution. I kraft av sin utbildning och statsbidragets koppling till utbildad personal hade förskollärare lyckats få yrkesmonopol. Staten hade så långt varit en god bundsförvant i förskollärarnas professionaliseringsprojekt.

Barnträdgårdsidén hade av allt att döma ett starkt stöd i flera statliga utredningar, i kungliga propositioner och i riksdagsdebatten. Men diskussionerna handlade samtidigt om vilken institution som skulle planeras för framtiden och vilken som på kort sikt skulle få statligt stöd. I debatten avspeglades motsättningar mellan kortsiktiga och långsiktiga lösningar, mellan pedagogiska och sociala motiv men också mellan statligt ideologiskt stöd respektive statlig finansiering.

De erfarenheter som förskollärarnas förbund hade av statliga representanter, utredningar och riksdagsbeslut var minst sagt blandade. Ett helhjärtade ideologiskt stöd hade gång på gång getts till barnträdgårdarnas pedagogiska verksamhet samtidigt som statsfinanserna inte ansetts tåla en ekonomisk satsning på institutionen. Statliga instanser hade under vissa tider gett ekonomiskt stöd till barnkrubbor samtidigt som man uttryckt ideologiska betänkligheter mot verksamheten.

De statsbidrag som inledningsvis beviljades daghem var visserligen provisoriska. Men de bestämmelser som samtidigt utfärdades bidrog i praktiken till att legitimera verksamheten. Staten var ingen pålitlig samarbetspartner till ett förbund som prioriterade halvdagvården. Kvinnlig arbetskraft efterfrågades inom industrin och andelen yrkesarbetande gifta kvinnor ökade. Barntillsyn var inte enbart en individuell föräldrafråga utan även ett samhällsekonomiskt intresse. Statliga utredare, ansvariga statsråd och riksdagsmän tvingades gång på gång konstatera att de måste prioritera andra lösningar än barnträdgården för de små barnen.

År 1963 förändrades statsbidragsreglerna och en statlig styrning av kommunernas prioriteringar påbörjades. Den tidigare epoken med successiv och stabil tillväxt av främst halvdagvården var nu nästan avslutad. I tidningen Barnträdgården uttrycktes oro över det allt mer begränsade statliga stödet till förskolan. Det var arbetsmarknadens parter som tillsammans med Landsorganisation (LO) låg bakom kraven på en kraftigare utbyggnad av daghem. En statlig medelsstyrning måste till för att kommunerna skulle bygga daghem. Småbarnsinstitutionernas utbyggnad

motiverades och anpassades till arbetsmarknadens behov. Kårens protester hjälpte inte statsbidraget till deltidsförskolan drogs in från och med år 1966.

De förändrade statsbidragsreglerna innebar en vändpunkt inom förskolefältet. Den tidigare stabila tillväxten av barnträdgården/förskolan var nu avslutad. Med riksdagens prioritering av daghem började efter ett antal år den stora utbyggnaden. De politiska argumenten mot deltidsförskolan blev allt fler.

Stadsbidragen och förstatligandet av seminarierna hade löst ekonomiska problem. Men statens interventioner innebar också att kårens autonomi i en mängd utbildningsfrågor minskade. De tidigare professionsstyrda utbildningarna framtogs med inträdet i den statliga byråkratin också den självklara makten över yrkesprofessionen. Förskollärare blev med statens kursändring framtagna sin legitimitet och tillsättning av tjänster blev fortsättningsvis beroende av tillgång på utbildad personal och arbetsgivares policy. Detta var ett steg tillbaka i professionellt avseende. Också i fråga om utbildningens längd drog förskollärarkåren det kortaste strået vid inordnandet i statsapparaten. När andra lärarutbildningar förlängdes särbehandlades förskollärarna. Inte heller inträdeskraven följde utvecklingen inom andra lärarutbildningar. Nej, förskolläraryrket kunde hållas på en lägre nivå.

Litteratur

Clark, Linda. (2008). *Women and achievement in nineteenth-century Europe*. Cambridge: Cambridge University Press.

Evertsson Lars. (2002). *Välfärdsolitik och kvinnoyrken och professionaliseringens villkor*. Umeå: Umeå universitet, Sociologiska institutionen.

Halldén, Gunilla & Eva Lis Bjurman. (1990). *Se barnet: tankegångar från tre århundraden*. Stockholm: Rabén & Sjögren.

Holmlund, Kerstin. (1996). *Låt barnen komma till oss. Förskollärarna och kampen om småbarnsinstitutionerna*. Umeå: Umeå universitet, Pedagogiska institutionen.

Holmlund, Kerstin. *Cribs for the poor and kindergartens for the rich; two directions for early childhood institutions in Sweden, 1854-1930*. *History of Education*, vol 28 no 2, June 1999, 143-155.

Holmlund, Kerstin. *Don't ask for too much! Swedish pre-school teachers, the state and the union, 1906-1965*. *History of Education Review*, Volume 29 Number 1 2000, 48-64.

Korpi, Martin Barbara. (2006). *Förskolan och politiken – om intentioner och beslut bakom den svenska förskolans framväxt*. Stockholm: Regeringskansliet (U06.027).
<http://www.regeringen.se/sb/d/6277/a/65255>

Liren, Gösta. (1986). *Facklärarna i skolans och arbetsmarknadens perspektiv. En kamp för jämlika villkor 1950-1975 Del II*. Stockholm: Svenska facklärarförbundet.

Sarfatti-Larsson, Magali. (1979). *The rise of professionalism: a sociological analysis*. Berkeley: University of California.

Simmons Christenson, Gerda. (1991). *Kom låt oss leva för våra barn: om den svenska förskolans pionjärer*. Solna: Almqvist & Wiksell.

Tallberg Broman, Ingegerd. (1991). *När arbetet var lönen: en kvinnohistorisk studie av barnträdgårdsledarinnan som folkuppfostrare*. Stockholm: Almqvist & Wiksell.

Westerlund, Uno. (1986). *Professionalisering och polarisering*. I Broady, Donald (Ed.). *Professionaliseringsfällan*. Stockholm: Carlssons.

Artikeln har skrivits för webbplatsen *Lärarnas historia* och publicerades i mars 2010. För källreferens ange: Författare, Artikelitel, www.lararnashistoria.se, 2010.